

Mit is kutat Jung Károly?

*„Csak arra kérhetlek, hogy gondold meg jól:
Az az ország, mire vágyol, létezett-e valahol?”
(Operettsláger)*

A most hetvenéves Jung Károly a legjelentősebb jugoszláviai, majd szerbiai magyar folklórkutató. Két tucat könyve és ennek előzményeként százszámra menő tudományos közleménye az utóbbi évtizedek meghatározó eredménye. Hogy közeli és pontos mércét adjak: jóval többet publikált, mint a különben igen szorgalmas Kálmány Lajos! A „színmagyar” és akkor „bokrétás” faluban, Gomboson született, egész tevékenysége az Újvidéki Egyetemhez kapcsolódik: itt tanult (sok mindent, nem csak néptudományt), lett magiszter, majd doktor, oktatóként lektortól egyetemi tanárig jutott. Itt nyerte ritka elismeréseit, díjait. Magam őt 1968 óta ismerem, értekezéseinek témavezetője (Szeli István akkori, a magyar reformkori latin–magyart idéző szóhasználata szerint), „mentora” voltam. Barátságunk is azóta tart Dragutin Mladenovityál. (Azonban alább nem ezt fogom bemutatni, noha el sem hallgatom.)

Ahhoz a jelentős generációhoz tartozik, amelynek munkássága kivirágzott a szétszakadás előtti titóista világban. Az utókor számára írom ide, hogy az Újvidéki Egyetem bölcsészkarán ekkor volt magyar párttitkár, magyar szakszervezeti vezető, a Vajdasági Folkloristák Egyesületének magyar elnöke, megszervezték (a priština albanológiai intézet mintáját követve!) az önálló magyar Hungarológiai Kutatóintézetet. A magyarországi látogatók megirigyelhették kollégáik lakását, szép szlovéniai bútorait, hűtőszekrényeit, magánautóit, útlevelüket, amellyel tetszés szerint utazhattak, akár Párizsba is... Ekkor volt az egyik fénykora a hagyományos magyar kulturális értékeket előtérbe állító *Híd* folyóiratnak, és ekkoriban igazán sok-sok kiadványt adott ki a Forum Könyvkiadó. Ezeket a könyvesboltokban még vették is. Hamar megjelent egy, az új fiatal nemzedéket összehozó, avantgárd jellegű irodalom, az *Új Symposium* folyóirat körül.

Budapesten rangnak számított, ha valakinek kapcsolata volt velük: olyasmit is lehetett Újvidéken meg Szabadkán megjelentetni, ami súrolta a pesti közölhetőség határait.

Utólag könnyű felismerni, mennyi feszültség volt e nagyszerű panoráma háttérben és mélységeiben. Meg észre lehet venni azt a paternalista anyaországi szemléletet, amely ugyan elfogadta azt, hogy Bori Imre ellenkánonba sorolja a modern magyar irodalmat, ám mégsem érezte magával egyenrangúnak a vajdasági kollégákat, sőt arra is gyakran hivatkozott, hogy „mi” jobban ismerjük a világirodalom sodrását... Minthogy a Vajdaságban gyorsan és sokat lehetett publikálni (folklorikiadványokat is), ezeket nem túl gyakran recenzeálták Budapesten, szóbeszédben pedig a „diletáns” vagy „amatőr gyűjtő” értékelés is elhangzott. Szerencsére a politikai és szakmai nézeteltérésekbe nem (mindig) láttak be a honi kollégák. Pedig a vajdasági szellemi életben, az egyetemen és a kiadványok körül sok volt a szenvedélyes vita, elítélő határozat, és a politika nyíltan diktált.

Jung Károly azonban – ritka kivételként – ezekben a harcokban nem vett részt. Ő is, mint oly sokan mások, lírai költőként indult, vannak műfordításai (és bér-fordításai is), mégsem karrier-íróként működött. Nagyon hamar lehorgonyozott a magyar folklór kutatójaként. Szülőfaluja szokásait és néphitét még összegyűjtötte, ki is adta. Ám nem a terepmunka volt igazi erénye: tanárai közül Penavin Olga, kollégái közül Bodor Anikó vagy Silling István (vagy akár Burány Béla) sokkal többet „gyűjtött”. Jung igazi mezejévé a szövegfilológia lett, bámulatos könyv- és forrásismerettel (Dévavári [Dér] Zoltán és Pastyik László ugyancsak imponáló könyvismeretét is meghaladta a maga területein). Igen korai ellenkezése után rákapott a kimeríthetetlen szerb folklorisztika megismerésére. Ebben csak kezdetben volt vetélytársa Dávid András, a délszláv epika magyar hőseinek kutatásában.

Azért Jung életútja sem volt nehézségek nélküli. Már folklorisztikai doktorként dolgozott az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékén – amikor a magyar folklórt mégsem ő adta le, hanem az eszmetörténész–irodalomtörténész Bosnyák István –, aki minden szorgalma ellenére e tárgyhoz nem értett. És arról sincs tudomásom, hogy az egyébként vele jó viszonyban levő ottani szerb folkloristák valaha is felkérték volna előadások tartására...

Sosem politizált. Még irodalmi szervezkedésekben sem vett részt. A polgárháború idején fokozatonként családjá is, maga is Magyarországra menekült. Majd ő visszatért. Noha későn, ám huzamos ideig az egyetemen tanította a maga kialakította folklorisztikát. Magyarországon, Erdélyben, Szlovákiában neve közismertté vált, alkalmanként konferenciáinkon meg-

jelent. Egy ciklusban a Szegedi Egyetemen Széchenyi-professzor volt. Ám igazában egyetlen magyar tudományos műhelybe sem „épült be”. Magányos és magának való tudós maradt. Nyilván a külső események hozták magukkal, hogy még nekem is több vajdasági folklorista tanítványom van (akár Tóth Ferencről és Bodor Gézától Klamár Zoltánig, Beszédes Valériáig, Raffai Juditig, Papp Árpádig, Silling Lédáig..., Alsólendváról Halász Albertig) – mint neki. És a „szemiotikusokat” most fel sem említem... Persze azért ő sem volt mindig ilyen mogorva. Megmutathattam neki (én!) Skadarliját. A belgrádi könyvesboltokat azonban ő sokkal jobban ismerte. 1980-ban egészen a turkui finnugrista konferenciáig lehetett elcsábítani (tengeri komphajózással, lazacszendvicsekkel meg Szent Brigitta kolostorának meglátogatásával és főként kalandos autóstúttal együtt). A *Vukovi dani* rendezvényein viszont aligha volt ott (pedig oda nemcsak én, hanem Vargyas Lajos is eljutott). Nem tudom, járt-e a nevezetes ohridi folklorkonferenciákon? Arra viszont emlékszem, amikor a *Savez udruženja folklorista Jugoslavije* (akkor éppen Magdalena Veselinović-Šulc volt az elnöke) 1985-ben Zomborban tartotta kongresszusát: Jung Károlyon fehér vászonöltöny (!) volt. És végül is Laskóra sem jutottunk el – pedig terveztük.

Az ember nem hetvenéves korában változik meg, lesz társaságkedvelő a társaságkerülőből, lusta a szorgalmasból. Legtöbbjük hosszú élettörténeteket mesél unos-untalan. Tudtommal Jung nem tartozik közéjük. Szabad idejét igen szűken méri másokra: nyilván még sok mindenről szeretne írni. Rajta kívül Bányai Jánosban csodálom még az életmű ilyen kontinuitását.

Most azonban nem ezt a „méltatást” (*graodész müthosz*) folytatom, hanem egy sokkal általánosabb kérdést érintenék: mit is kutat Jung Károly? Ehhez azonban némi felvezetést is kell adni.

A magyar művelődéstörténetben (és irodalomtörténetben) a regionalitásnak különös sorsa volt. Erdély és a Felvidék valahogy mindig külön is érződött, még a dunántúli katolikus és a tiszántúli kálvinista világ is időnként szembe lett egymással állítva. Ám csak az első világháború után merült fel a „Délvidék” önmeghatározásának problémája.

Most igazán rövidre fogva a szót, Senteleky Kornél és a *Kalangya* elősorban arra törekedett, hogy a kortársi magyar irodalmat szervezze meg, és nem ennek valamikor helyi „előzményeit” kereste. Legfeljebb az olyan kortársak lettek elődökké, mint a szabadkai Kosztolányi, akinek főként regényeit magam mindmáig is a Zombor–Szabadka–Baja körzetében játszódóknak érzem. Noha utólag kiderült, hogy e tájon korábban volt folklorisztikai érdeklődés – amit nemcsak Kálmány Lajos, hanem Bellosics Bálint és Margalits Ede írásai is bizonyítanak – ezt a két világháború között alig (?) említették. Az SZHSZ Királyságban a regionális magyar

irodalom ugyan adott falusi és kisvárosi leírásokat, és például Silling István *Herceg Jánost olvasva* című könyvében ezt át is tekintette – ám a falusi amatőr („naiv”) festők munkásságát már nem tartották a folklórkutatás számára is hasznosíthatónak. Csuka Zoltán szinte egyedül kísérelte meg a délszláv folklór megismertetését a magyarokkal. (Pável Ágoston meg Bajza József komparatista munkásságának más volt a kiindulópontja.) Az igazán különös baloldali és aktivista hagyomány korifeusainak (nemcsak Sinkó Ervin, hanem Löbl Árpád–Láng Árpád–Žarko Plamenac–Lőrinc Péter, akár Haraszi Sándor is) folklorisztikai „nézeteiről” egyszer végre valaki legalább egy tanulmányt írhatna! Az 1940-es évek elején, a magyar impérium ideiglenes visszaállítása inkább csak programként említette a Bácska reintegrálását a magyar társadalomtudományba. Meg kiterjesztette a *Gyöngyösbokrétát* a Bácskába. Egyébként a világháború vérzivatarában idő sem volt arra, hogy a például Ortutay Gyula által is megfogalmazott modern néprajzi kutatási programok elkezdődjenek. (Például az e tájra telepített bukovinai székelyek modern, „akkulturációs” vizsgálata – amely aztán a világháború végétől a még tragikusabb helyzetben nem is folytatható.)

Éppen Jung Károlynak a közelmúltban folytatott, Svetislav Stefanovićra vonatkozó közlései is jelzik, e kapcsolattörténet terén még milyen sok mindent nem tudunk, és szívós (meg szerencsés) kutatással hány további adatot tárhatunk fel a két világháború közti – mégiscsak meglevő – szerb–magyar kulturális kapcsolatokat illetően – amelyek tudatosan különböztek az akkori horvát–magyar, sőt szlovén–magyar kulturális együttműködéstől. (Érdemes volna Hadrovics László és Vilko Novak életművét e szempontból is bemutatni.)

Bori Imre elévülhetetlen érdeme, hogy 1945 után, immár a szocialista Jugoszláviában, új, dinamikus módon fogalmazta meg az itt élő magyarok saját művelődéstörténetének alapelemeit: voltaképpen identitásukat. Számára immár Jugoszlávia volt az államban bárhol élő magyarok teljes élettere. Vagyis a szlovén–magyar, horvát–magyar kapcsolatok is ide tartoztak. Noha nem egyforma módon, ám mindkét akkori tagköztársaság esetében a magyar történelmi kapcsolatok csakugyan ezerévesek voltak, és minden török (vagy akár velencei és osztrák) hódítás ellenére is fennmaradtak. Soha nem kellett újra felfedezni a Zrínyi-család egyszerre horvát és magyar (sőt akár olasz stb.) kultúráját. A Mátyás királyról szóló szlovén hagyományokat minden komoly kutató sok évszázadosnak tekintette. Amikor a dalmáciai horvát folklórban Olinko Delorko megtalálta a *Lavuš kral* nevével említett daltörédeket – egyetlen horvát folklórkutató sem volt, aki itt ne a magyar Nagy Lajos királyra gondolt volna. És ne úgy vélte

volna, hogy ez sokszázados tradíció, nem valamilyen új, iskolás szülemény. A szlovéniai Turnišče/Toronyhely/Bántornya csodálatos középkori templomában látható (Aquila János alkotásának tartott) Szent László-freskók vitathatatlanul a Kárpátok karéjában meglevő, hasonló régiségű ikonográfiai programhoz tartoztak: egykor is és máig is. És az is csak váratlan, ám nem véletlen felismerés, ha arra utazván rájövünk, hogy a nevezetes *Bagonyai ráolvasások* faluja ma Szlovéniában van (Bogojina). Ez a három, magyarul is leírt szöveg 1488-ra datálható, és ezek a legrégebben leírt magyar ráolvasások.

Bori Imre identitásalkotó szándékát tanulmányaiban, irodalomtörténeteiben, egyre bővülő kisanalógiáiban tette közzé. Ő is, kiadói pártfogói is tudták, hogy nem néhány tudóstársának, hanem a magyar értelmiségnek, a tanároknak és művészeknek szánta: hadd lehessenek büszkéek arra, hogy jugoszláviai magyarként egy nagy, sok évszázados magyar kultúra örökösei – következőképpen jövőjének zálogai is. Amikor (nem az irodalomtörténészek, hanem az én meghívásomra) végre előadott az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának tanácstermében – ezt már magától értetődő tényként hangsúlyozta.

Bori úgy gondolta, hogy a magyar folklór mint olyan, igen-igen régi. Régebbi, mint az írásos magyar irodalom, amely abból is táplálkozik. Sebestyén Gyula, majd Féja Géza ugyanezt a felfogást képviselte (a maga Kálmány-kultuszát Bori is őtöle vette – amint kérdésemre maga is elismerte). Vagyis minden „délvidéki magyar folklór” a jugoszláviai magyar identitás talpköve.

Bori azt is úgy gondolta, hogy a Mohács előtti Magyarország minden e tájhoz köthető mozzanata ugyanilyen „előd”-státust érdemel. Pétervárad a Katona József *Bánk bán*-jából ismert „Petur bán” birtoka volt. A Kamoncba (ez bizony a Duna-hídon túli mai Kamenica) menekült magyar „husziták” voltaképpen a magyar műfordítás-irodalom egyéni hősei. Amikor húgom Škodájával elvittük Bori Imrét az aracsai templomromhoz, kifejtette, hogy ez az „itt-létünk” bizonyítéka. Hasonló módon vélekedett a Kapisztrán János csodáira vonatkozó forrásokról is. Minthogy itt nem Bori életművét mérlegetem, nem térek ki arra, hogyan láthatjuk ma Janus Pannonius, Peter Berizlo és mások magyar vagy nem-magyar munkásságát. Mit mondjunk ma a boszniai eretneküldözésről/inkvizícióról? Csakugyan a német *Reimchronik* műfajából származik a *Szabács viadala* a maga bizonytalan magyarságával és furcsa verselésével és kínrímeivel?

Az igazi kérdés az: mi maradt meg mindebből a brutálisan felszámolt délvidéki középkori magyar kultúrából Savoyai Jenő koráig? (Akit a helybeli „népi” utókor – legalábbis ma – bizony szinte nem is ismer.) A

„törökvilág Magyarországon” értelmezése ugyanis még a magyar történettudományunkban sem egyforma. A régebbi felfogás szerint a muzulmánok mindent elpusztítottak, az embereket kardélre hányták, a fiatalokat elrabolták a háremek és a janicsárok soraiba. Magyar renegátok sem voltak. Noha a nagyobb településeken továbbra is megmaradt valamelyest a lakosság, ez balkáni jellegű volt, vagy azzá vált, és nem várhatjuk tőlük a feudalizmus kori magyar műveltség továbbfejlesztését. A 19. században az akkori, főként oroszellenes politikai hangulat kezdte bearanyozni a Mohács utáni másfél évszázadban a hódoltságot. Elkezdtek felsorolni, mi mindent tanultunk a törököktől: a „fekete levest”, a „törökborsot” meg az albán város Szkutari nevéből a *kadarka* vörösbort, a *pekmez* szőlőlekvárt. Meneküléstörténeti forrásokból tudjuk, hogy nemcsak a magyarok, hanem a szerbek is egészen Szentendréig meg Esztergomig futottak. A törökkel ijesztgettek nemcsak a Csallóközben és Nyitrában, hanem a mai Burgenlandban és akár a morvák körében is. Mégis, ha a balkáni–török folklór nyomát keressük a magyar néphagyományban, szinte semmit sem tudnánk felmutatni. („Török gyerek elvágta – magyar gyerek gyógyítja.”) És amiről úgy gondoltuk, valódi adat (mint a budai Gül Babáról szóló történetek), arról ma már azt is mondják egyes szakemberek, hogy a jószágos rózsatermesztő dervis sosem élt, és úgy vált később Huszka Jenő operettjének (1905) hőségé.

Mi még úgy tanultuk, hogy Kupuszina/Bácskertes sajátos nyelvjárása annak köszönhető, hogy nem az egész „középkori” lakosság menekült el a török elől. (Ma viszont az a nézet általános, hogy a falut is a török hódoltság végével telepítették újra.) Még a sárközi folklórban is keresték a „törököt átvészelő” elemeket. Bálint Sándor olyan előszeretettel tárta fel Szeged reneszánsz kori műveltségét, hogy valami teret hagyott a kontinuitásnak is. Tudjuk, hogy – noha ritkán – főként a Boszniából jövő ferencesek el-ellátogattak a hódoltság területén élő falvakba is. De ők nem hoztak magukkal folklórt, és aligha igyekeztek annak továbbélését biztosítani, legfeljebb elszörnyülködő jelentéseket írtak arról, hogy már a legfontosabb keresztény imákat sem ismerik.

Még a biztosnak tűnő példák is a sokrétű történeti események következtében igazán gondos magyarázatot igényelnek. A Kapisztrán János csodatévő sírjához Ilokra/Újlakra zarándoklók még mind Mohács előttiek voltak. (A két alapul szolgáló forrás: Újlak város jegyzőkönyve 1460-ból, illetve a város jogkönyve éppen 1525-ből való.) Szeged „dalmata” betelepülői azonban alighanem jóval későbbiek. Lehet, hogy nemcsak Dugonics András, hanem Bálint Sándornak a szegedi tanyavilágban élő nevezetes mesélője, Tombác János ősei is dalmaták voltak. (Ó, vajh, ez pontosan

milyen etnikum milyen folklóráját ismerhette?) A Békés megyei Méhkerék román folklórában a 20. század közepén társtalanul felbukkant Marko Kraljević története – ám ez sem lehet régibb a 19. századnál. A négy egykori szerémségi vármegyében (az ekkor már az osztrák katonaság igazgatta határőrvidéken) lefolytatott 18. századi boszorkányperek rokonsága a horvát perek között keresendő. A Kupuszinán Silling István által a középkorban gyűjtött „archaikus népi imák” sem középkori eredetűek, hanem csak a török utáni telepítés utániak lehetnek, vagyis az utóbbi két évszázad termékei. (Ez a tény az egyik legbiztosabb fogódzónk a magyar archaikus imák zömének időrendbe állításához.) Még merészebb ötletként a már Kálmány is gyűjtötte Szeged környéki dualisztikus eredetmondákat eredeztették a boszniai bogumiloktól, sőt akár Gellért püspök *Deliberationes* című elmélkedéseiből. Ám e mondatokban nála a világhíres tudós sevillai püspök, Isidorus lexikona a forrásmű – vagyis nem voltak eleven „dualista eretnekek” az ő korában Magyarországon. Itt nemcsak a „továbbélés” hihetetlen, hanem az „eredeti” is kétes.

Külön és bonyolult kérdés a délszláv hősepika „magyar hőseinek” vizsgálata. Erről legutóbb Jung Károly is igen józan véleményt formált. A szerencsére megmaradt régi feljegyzések (mint amilyen az *Erlangeni kézirat* szövegei) korától a közelmúltig eleven volt ez epikus hagyomány – legalábbis a *guszlárok* körében. A magyar hősök történelmileg igazolható nevük ellenére sem gyakran fordulnak elő magyar nyelvű énekekben. És ők is mind „Mohács előtti” szereplők. A róluk (is) szóló énekek a délszláv epikus történeti rétegeket (a legutóbb Dagmar Burkhart és Branislav Krstić rendszerezte „*stratigráfiát*”) követik. (A modern *narodni guslarok* egyébként eléggé aktuális, akár 20–21. századi eseményeket is megénekeltek, és műveiket hanglemezen árulták.) Noha sokan foglalkoztak e témával, a magyar folkloristák még máig sem tekintették át a mozlim felfogású hőse nékeket, ide értve az albán történeti folklór alkotásait is. A mesekutató Kovács Ágnes ugyan azt állította, hogy a magyar (erdélyi) Mirkó királyfi mese voltaképpen a sosem élt Marko Kraljevićről szól. Sőt a „Kancafi” jellegű magyar meshősök egyenesen a rigómezei ütközet lótól eredeztetett hőseinek, Miloš Obilićnak a leszármazottai. Ez azonban üres fantáziálás volt, valódi történeti adatok és szövegek nélkül. Természetes, hogy a folklórkutatók szeretnek régi, sőt minél régibb variánsokra vagy motívumokra bukkanni. Megint más folklórkutatók meg előszeretettel mutatják ki az ily merész azonosítások tévedéseit.

Amikor 1952-ben végre kiadták Kálmány Lajos kézírataiból a *Történeti énekek és katonadalok* gyűjteményét, ennek élére egy, az 1444-es várnai csatához kapcsolt (!), ám csak 1916-ban gyűjtött kétstrófás dalszöveget tet-

ték. Szerencsére már a jegyzetben maguk a kötet összeállítói is megírják (amit elég sokszor már említettek a dalra korábban felfigyelők is): az első versszak Gyöngyösi István ...*Kemény János emlékezete* című költeményéből (1693) származik. A második strófa (benne e megfogalmazással: „hogy itt volt a Magyar, kit Várnánál vára / a Török Törökből készült vacsorára”) pedig legalábbis 1824 óta diákok által összeírt dalgyűjteményből ismert, benne illetően, frappánsnak szánt szójátékokkal: „lovának farára / Várnának falára” és „Várnánál vár a török a törökből készült vacsorára”. Kálmány egyébként maga sem tartja az alföldi szöveget több mint négy és fél évszázadosnak. Amikor az alföldi népballadákat gyűjti, Kálmány Lajos ugyan elégtétellel említi, íme, nemcsak a zordon, hegyes Erdélyben, hanem a lág, sík Alföldön is teremnek balladák! Ám ezeket nem datálja, és főleg nem nevezi a középkortól hagyományozottnak.

Bori Imre tézise azt is kimondja, hogy ami egykor a Bánátban és a Bácskában volt – az akkor is közelmúlt ottani irodalmának előzménye, ha nincs is kontinuitás köztük. Egyébként ezt a nézetet sem ő alakította ki. Már Toldy Ferenc magyar irodalomtörténete is a hun király, Attila udvari költőinek bemutatásával kezdődik. Amit a kortársak nemcsak a két nép közötti, hanem a földrajzi helyre is vonatkozó folyamatosságnak tartottak. A szarajevói folklórkutató Vljako Palavestra terjedelmes tanulmányban sorolta fel, hányféle „ösnépet” is emlegetnek a bosznia-hercegovinai történeti mondákban. (Ezt különben Ady Endre is megtette: „Góg és Magóg fia vagyok én”.) Természetesen jól tudjuk, hogy a „népek” említik a mai lakóhelyükön egykor élt népeket, azok építményeit. Ám aki látta a kitisztítás előtti állapotában Split római császári palotáját, vagy Szávaszentdemeter/Sremska Mitrovica szemétdomb alatti római palota- és templomfalait – elgondolkozhat azon, milyen folklórkontinuitás érvényesül ott, ahol különböző népek jönnek ugyanoda.

Jung persze sajátosan kerülő úton (és sok-sok adat elemzésével, nem lózungok kiadása révén) foglalkozott a Bori-paradigmával. Ettől a feladat egyáltalán nem lett egyszerűbb.

Ő sosem hangsúlyozta, hogy a középkortól kezdődő kontinuitás másként kereshető a Délnyugat-Dunántúlon és Horvátországban – mint mondjuk a Bánátban, amely még a szabadságharc után sem rögtön „kerül vissza” Magyarországhoz (és akkor is csak egy-két nemzedék számára). Herczeg Ferenc pompás visszaemlékezéseinek első kötete igazán érzékletes képet ad erről a soknyelvű, többféle kultúrájú és sokféle módon modernizálódó tájról. Jung azt sem hangsúlyozza külön, hogy más és más a „Balkánon” az etnikai és kulturális kontinuitás „lázgörbéje”. A görögök, bolgárok, albánok, szerbek másként esnek át az ottomán uralom évszázadain. És ön-

magukért szóló épített emlékeik maradnak meg Szalonikiben, a Rilában, Ohridban, Shkodërban vagy Ipekben. Viszont hiába láthatók Smederevo/Szendrő, Golubac/Galambóc várának romjai, itt nem számolhatunk kontinuitással. Nándorfehérvárból is réges-régen Belgrád/Beograd lett. A hasonlóságok mellett feltűnő a különbség is: a magyarok (és bizonyos délszláv csoportok) számára adott volt, hogy a magyar állam megmaradt, északibb részére meneküljenek – hasonló megoldással a keresztény albánok menekültek Dél-Itáliába és Szicíliára (magukkal vive archaikus liturgiájukat, imádságaikat is). Amikor Buda visszafoglalása után elkezdődik az ország déli, délkeleti részének újratelepítése, egy etnikailag és a közösségeket tekintve sem homogén folyamat következik be: nemcsak magyarok, hanem németek, szlovákok is jöttek. Nem valamilyen „egy faluból – egy faluba” népmozgást látunk, többféle dialektus jelenik meg, megvan a katolikusok és protestánsok közti különbség is. Szerencsére a legutóbbi években megjelentek olyan áttekintések, amelyek a népi kultúrának ezt a sokféleségét egyértelműen bizonyítják. Két kiváló atlasz, Gyivicsán Anna jóvoltából az *Atlas l’udovej kultúry slovakov v Mad’arsku – A magyarországi szlovákok népi kultúrájának atlasza* (1996) – Manherz Károly és Erb Mária jóvoltából az *Ungarndeutscher Sprachatlas – Südungarn* két kötete (2008–2012) jelent meg. Ezekben a nyelvi és néprajzi adatok sokasága található, és ugyan – érthető okból – a mai államhatártól délre nem gyűjtöttek kutatópontokon – ám azt mindenki tudja, hogy a német, szlovák (és ruszin meg román stb.) települések az egész Bánátban és Bácskában végig megvoltak. Sokszor figyelmeztettem – egyelőre mindhiába! – vajdasági kollégáinkat, köztük nemegyszer Jung Károlyt is, hogy nézzék át ezeket az atlaszokat, és biztosan sok érdekes témára bukkannak! A jugoszláviai magyar néprajzi kutatás ez ideig legfontosabb műve a Papp Árpád, Raffai Judit és Terbócs Attila szerkesztette (sokak közreműködésével végül is elkészült) *A Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlasza* (egy CD, egy kommentárkötet és egy tájékoztató füzet). Voltaképpen az ehhez gyűjtött forrásanyag is hozzáférhető a szerkesztőknél. A legfontosabb tanulság ezekben az atlaszokban az, milyen sokféle – valóságos *patchwork* – az egyes falvak népi kultúrája: egyszerre egyezik környezetével és tér el attól.

Pedig mi mindent megtudunk a népi kultúráról és annak változatos-ságáról – ha beletekintünk ebbe a vajdasági atlaszba! (Például azt, hogy az 1950-es években dohányfeldolgozás közben még tíz településen meséltek. Az 1970-es évekig viszont már csak három faluban maradt fenn ilyenkor a mesélés. A kukoricával kapcsolatos közös munkák esetében ugyanezen évtizedekben tizenöt, illetve hat az így mesélő falvak száma. Vagyis semmi sem olyan egyszerű, mint ahogy azt kívülről látni.)

Jung tanulmányaiban többször áttekintésről áttekintésre halad. Elsősorban szokásokat, hiedelemmondákat közöl, népszerűsítő kiadványokban is. Cikksorozatban foglalkozott sok-sok érdekes adattal. Vagy „lelettel”, ahogy például egy *Tóbiás áldása* ponyvanyomtatványt nevez. Legtöbbször egy-egy érdekes szöveget, hiedelmet, szokást talál, és ezekhez fűz kommentárokat. Egyre többször hoz délszláv párhuzamokat, amelyeket nyilván évtizedek során gyűjtött össze. Feltűnő, hogy a költő-folklorista nem szokott poétikai, textológiai elemzést adni, inkább a hiedelem-háttért szokta megemlíteni.

Tipikusan ilyen írása szól az öregek kitételéről (pontosabban e szokás megszüntetéséről). Egy debeljacsai/torontálvásárhelyi magyar közlésből indul ki, ám arról is tudat, hogy a nemzetközi mesekatalógus öt szlovén és hatvannégy (!) szerbhorvát változatot ismer. Veleckaja orosz pogány rítusokról írott könyvét (pontosabban annak szerb fordítását) is felhasználta. A végül is összekerült magyar változatokat mégsem ebből, vagy a délszláv folklórból, hanem a Maros folyón hajózó sószállítók folklórával véli magyarázni. Tipikus 19. század végi komparatív folklór megoldás ez! Időközben megjelent Uther új nemzetközi mesekatalógusa, itt a 981-es típuszámon található meg a történet, amelynek legrégebb írásos nyoma a Kr. e. 1. évszázadból, Justinus római történetíró *Historiae Philippicae* című kompilációjában maradt ránk. Jóval később e munkából Nagy Sándorra vonatkozó történeteket Ilosvai Selymes Péter (vagy az ő forrása) is merített. Ismertek a 981-es mesetípusszámú szövegek többek között az arab irodalomban, Johannes Pauli trufakötetében, a középkori exemplumokban, zsidó példázatok között, a balti, az olasz folklórban, gyakorlatilag minden balkáni népnél, de van mongol, kínai, koreai stb. változat is. Ez a mesekutatót nem lepi meg. Legfeljebb arra a következtetésre jut, hogy még ha a magyar szövegek Jung adta magyarázatát el is képzelhetjük – csak itt kezdődne az igazán „összevető” kutatás: hát a marosi sószállítók ugyan honnan vették a tanulságos történetet?

Persze, más annak a kutatónak a perspektívája, aki néhány szöveget kapcsol egybe – meg a több kontinensre kiterjedő mesetípusok kutatójéé. Jung a közvetlen szöveg-összevetésre specializálódik – és nem tárgyalja a távolibb összefüggéseket. Pedig ezek vizsgálata is a folklorista dolga!

Ugyanezt fedezhetjük fel, ha egyik kedves témájára, a tomporát muto-gató asszonyra tekintünk. László Gyula (1947-ben) hívta fel a figyelmet az erdélyi magyarszentpáli középkori templom oszlopfőjén látható nőalakra. Ő ehhez nem ismer magyar párhuzamot, és amelynek „tőlünk nyugatra is alig akad párja”. László Gyula is tud arról, hogy az 1165-ben lezajló zimonyi várostrom alkalmával a bástyán egy asszony ugyanezt a mozdu-

latot gyakorolja az ellenség irányába. Jung mindezt (a maga folklórgyűjtéseire is támaszkodva) a szemmel verés elhárításának („seggibe a szemed!”) hiedelemkörével magyarázza. 1982-ben Budapesten tartott előadása révén megoldását a hazai kutatók is megismerhették, ő meg további adatokhoz jutott. Dolgozata megjelent az erotikus folklórról szóló budapesti kiadványban (*A szerelem kertjében* – 1987), majd ennek új változatában (2001). Legteljesebb formájában 1992-es tanulmánykötetében (*Köznapok és legendák*) olvasható. A bonyolult és sokféle ágazó dolgozatban a szemmel verés obszcén elhárítására közvetlenül (még inkább közvetetten) utaló nyelvi adatok és szövegek magukért beszélnek. Jung az első, aki ide kapcsolja a Vaskaputól felfelé nem messze, a Duna szerb oldalán Lepenski vir lelőhelyén talált neolitikus kori homokkőszobrokat. (Én a közlések alapján nem is tudom, egy, kettő vagy több, férfi vagy női akt is van belőlük.) Ezek is bizonyítják, hogy a meztelenség és kiemelten láthatóvá tett nemiség már milyen régen lehetett „elhárító” jellegű. (Vesd össze a Meduza-főre, általában a tükörrre vonatkozó ábrázolásokat.) Még a komáromi kőszűz e tanulmányban bemutatása is elgondolkodtató. Ha azonban közvetlenül csak a magyarszentpáli oszlopfőre térünk vissza, más irányba kellene tekintenünk. László Gyula pontos adat nélkül említette, hogy ennek az ábrázolásnak „nyugatra alig akad párja”. Ő alighanem az Eduard Fuchs erotikus művészettörténetében közölt, a csehországi Eger templomában az obszcén feltárulkozást ábrázoló Ádám és Éva oszlopfőre gondolt, mivel ezt az illusztrációt Magyary Kossa Gyula könyvében (1929) is láthatta, aki meg azt is írja, hogy a középkori olasz, francia, német és osztrák székesegyházak külső (!) falain obszcén faragványok voltak.

Még Jung előadása előtt, amikor értesültem témájáról, felhívtam a figyelmét arra, hogy a nemzetközi etnológiai szakirodalom „heraldic woman” néven tárgyalja a meztelenségüket kihívóan mutató nő-ábrázolásokat, amelyek – röviden szólva – világszerte megtalálhatók. Véleményem szerint a Lepenski viren talált szobrok háttere is ez. Sőt azt is elmondtam, hogy a középkori, a legnyugatibb európai templomok külső falain sajátos módon ábrázoltak ilyen obszcén mozdulatú asszonyalakokat. Ezek közismert kelta neve: *Sheela-na-Gig*. (Jung később dolgozatában közöl is egy ilyen képet, amelyet azonban nem én mutattam meg neki.) Ezzel a középkori kelta templomi összefüggéssel azonban Jung a továbbiakban egyáltalán nem foglalkozott. Manapság Írországból több mint száz, Angliában mintegy negyven ilyen faragványt tartanak nyilván. Ha csak néhány újabb monografikus áttekintést veszünk kézbe (McMahon és Roberts 2000, Concannon 2004, Freitag 2004), arról értesülünk, hogy a középkori templomfalakon látható ábrázolások hátterében és előzményeként a kutatók

kelta istenséget, korábban a „Nagy anya” ábrázolását, még régebben Kr. e. 4000-től Kr. u. 600-ig, valamilyen szakrális ábrázolást, a szentélyt védő figurát látnak. Már a korai tölgyfa templomokban is meglehetősen, Szent Columba írországi térítéséhez kapcsolódva jelenik meg a kőtemplomokon és jut el a mai Skóciába, Angliába és Franciaországba. Kr. u. 800 után kerül a templomok bejárata fölé, valamint az európai zarándokutak szélére. Ekkor értelmezik az „Anyaszentegyház” ábrázolását. 1100 után angol és francia templomokra már nem helyezik oda az ilyen asszony-reliefeket. A figura értelmezése ezoterikus lesz: pl. a bűné. 1200 után leszdedik a templomokból, vagy eldugott helyre teszik. Megmarad azonban például püspökök síremlékén, és megjelenik viszont a kastélyok épületeiben. Értelmezése a groteszk, a nőstény, a boszorkány vagy az örömlány. Az ilyen kőfaragványok a 18. századtól kerülnek múzeumokba, ahol „pogány idolként” minősítést kapnak. Legújabbban a turistáknak mutogatják, és a szuvenírek között válik népszerűvé, a Nagy Anyaszentnő jelképeként. Lehet tehát válogatni a magyarázatok között! (Feltűnő, hogy műveinkben az ír kutatók szinte sosem említik, hogy éppen a szemmel verés ellen nyújtottak volna védelmet e nőalakok – inkább csak általában volt bajelhárító erejük.) Az a körülmény, hogy ír földön is szinte évszázadonként változik értelmezésük – beszédes tanulság.

Egy negyed évszázaddal ezelőtt úgy gondoltam, hogy a magyarszentpáli oszlopfő egyszerű eset: ez is „Sheela-na-Gig”, amelyet Írországból látott minták nyomán készítettek vándor templomi kőfaragók. Ezt ma is a legegyszerűbb megoldásnak tartom – csak azt nem tudom: akkoriban pontosan mi is volt a jelentése a magyarszentpáli „heraldikus asszony”-nak az ott élő magyarok számára? És miért csak egyetlen magyarországi példányát ismerjük?

Megint csak ugyanoda lyukadunk ki: akkor válik érdekessé a folklóradat interpretálása, ha már valamit észrevettünk...

Jung nemcsak sok-sok apróbb-nagyobb témát elemez hasonló módon, hanem néha „elméleti” vagy „módszertani” a kiindulópontja. Az elhárítás, óvás, amulettek különféle változataival évtizedek óta foglalkozik. Noha ritkábban, ám a szokások társadalmi tényezőivel is foglalkozott. Kutatástörténeti és forrásbemutató dolgozatai szinte szünet nélkül követik egymást. Ami az elméletet illeti – Jung empirista, nem érdeklik a teóriák. (Például a meztelenségéről több tanulmányában is beszél – ám elgondolásait sosem foglalta össze egy áttekinthető, általános értelmezést is kereső írásban.) Vagy ha elméletet idéz, ezt is praktikus módon fogja fel: mint például a „rituális nevetés” (nála Propptól átvett) fogalma esetében. A legkisebb, ide kapcsolható motívum sem kerül el figyelmét. Noha legtöbb-

ször délvidéki adatokból indul ki, a teljes magyar nyelvterületet figyeli, délszláv vonatkozásban pedig a nagy könyvsorozatok, áttekintéseket és az eldugott kiadványokat egyszerre használja fel. Tudjuk, Újvidéken (vagy Belgrádban és Zágrádban) ma már még csak nem is a legmodernebb nemzetközi folklór-kézikönyvek megtalálása, hanem a helyi, eldugott, senki más által nem látott forrásművek kikeresése a nehéz feladat. Ha végül is megkerül a gyakran évtizedig „üldözött” közlés – gyakran triumfál a szerző, máskor szidja lustább kortársait, akik nem tudtak mindarról, amit ő fél évszázad alatt halmozott fel adattárában. Dühös filológus – legalábbis sok írásában. Dialógust egyvalakivel folytat: ez saját maga. Nem hiszem, hogy rá lehetne venni: ezzel vagy azzal a témával foglalkozzon. Márcsak azért sem, mert van még félig kész írása elég! Előbb ezeket szeretné közölni. És igényét figyelembe is kell venni, hiszen nyilvánvaló, hogy más(ok) képtelen(ek) lenné(nek) erre.

A hetvenéves mester jól sáfárkodott lehetőségeivel. Hatalmas méretű nyomtatott munkássága megmarad. Nagyon kevés magyar folklórkutató életműve ilyen gazdag és kompakt. És attól tartok, szerb kollégái között is aligha akad párja.

Mint már említettem, Jung kerülő módon felelt a Bori-paradigma kihívásaira, és ez ország rész politikai, kulturális, etnikai viszályaira. Ám ha egymás mellé tesszük száz tanulmányát, az egész egyetlen mozaikképként látható: hihetetlen, milyen érdekes, változatos a vajdasági magyar folklór – no meg az, amit ezzel kapcsolatban a Balkánról meg lehet említeni. Ezeket az említendőket is legtöbbször ő fedezte fel.

Módszere nem áll távol a folklórkutatóknál megszokottól – ám egyéni és ilyenként mégis jól jellemezhető. Mindig igen pontos adatolást ad. Nem csupán közöl szövegeket, hanem azokat kommentálja is, rámutat szövegpárhuzamokra, szokás- és hiedelemhátterükre. Ezek egymást erősítik az érvelés során. Noha vannak merész feltevései, sosem fantaszta, nem egy hirtelen ötlet kedvéért épít fel teóriákat, hanem adatait látja valamely bizonyos irányba mutatónak. Ma már külön érdem, ha valakinek dolgozatai érthetőek. Nála mindig lehet tudni, miről és mit mond a szerző. Nem emlékszem egyetlen olyan írására sem, amely egy elmélet vagy új terminus felvillantására született volna meg. Amikor ő fellépett az újvidéki horizonton, a folklórt már nem kellett népszerűsíteni, hiszen sokan érintettek ilyen témákat. Már volt gyűjtőmozgalom és szinte napjainkig mindig volt arra lehetőség, hogy folklórgyűjtéseket megfelelő színvonalon közöljenek. Nem kellett tehát kikiáltóként szerepelnie. Jung e helyett már a filológiai és összehasonlító kommentárokat szolgáltatta. Jól körülhatárolt „felségterületet” alakított ki magának a vajdasági szellemi életben.

Úgy látom, főként két irányban jutott messzire, noha maga aligha teoretizálja ezt: ez a történeti és összehasonlító adatolás. Egyik sem könnyű dolog. Hogy érzékeltessem ezt, a 20. századi horvát folklorisztika nagyasszonyának, Maja Bošković-Stullinak egykori doktori értekezését veszem példaként – abból is csak egyetlen vonatkozást. Ő a Midasz-történet mesetípusát („az uralkodó titka” – ez a 782-es típuszámon található meg) tekintette át, amelynek Európán belüli ismertsége igen különös. Jól ismert a horvát folklórban, ahol is a szamárfülűvé változtatott király nevei között a Dukljan és Trojan gyakran fordul elő. Magát a Midasz-történetet az antikvitásban széltében ismerték, legismertebb feldolgozását Ovidius *Átváltozásai*ban olvashatjuk. Még a mai iskolai oktatásban is előfordul, minden „művelt ember” ismeri. Már Bošković-Stulli is törte azon a fejét, elhihető-e, hogy a két horvát mesei névben a római Diocletianus és Traianus császárok lappangnának? Az ókorban viszont köztudottan még nem éltek horvátok Dalmáciában. Az egyezés mégis megragadó, elmemozdító.

Még tanulságosabban szkepticizmushoz vezethet a következő példa.

Nálunk, magyaroknál ma mindenki ismeri Attila sírjának mondáját: a hármaskoporsót, a vízbe temetkezést, a leölt sírásókat. Ám azt ám senki sem tudja, mindezt mióta tudja a „magyar nép”? Móra Ferenc úgy gondolta, Ipolyi Arnold *Magyar Mythológiájából* terjedt el, és nem az ókori történész, Jordanes *Getica* című művéből, aki a vizigót király, Alaricnak a dél-itáliai Busento folyóba való temetéséről mond hasonlókat. A régész Bóna István újrazivizsgálta az említéseket, és kiderült, hogy Petőfi egyik Lehel-eposzában már olvasható a toposz – azaz évekkel Ipolyi művének megjelenése előtt. Bóna azt viszont nem vette észre, hogy az ekkor már másfél évszázada népszerű iskolai könyv, a Losontzi István által 1771-ben megjelentetett *Hármas Kis Tükör* is tud Attila sírjáról. Ha van a magyar történeti identitás számára a 19. század közepén fontos téma: Attika halála ilyen. Egyszóval – magyar szövegadatainkban minden „stimmel”, csak éppen azt nem tudjuk ma sem, magyarul ki és mikor mesélte először Attila hármaskoporsójának történetét?

Remélem, Jung Károllyal együtt gondoljuk úgy, hogy a fentebb említett két történet akkor is tanulságos, ha végső soron nem tudunk válaszolni a magunk által feltett kérdésekre. Ez is valódi történeti és összehasonlító folklorisztikai eredmény.

Ezzel összekapcsolva még azt is hangsúlyozni szeretném, milyen kevésbé egyértelmű egy-egy folklóradat megléte vagy hiánya. Ha a teljes magyar nyelvterületet vizsgáljuk, ott sem mindenütt vált Petőfi verse, az *Alku* („Juhászlegény, szegény juhászlegény...”) a népdalkincs részévé. A „népi” változatok felbukkanásának ideje, a változatok sűrűsége és milyensége ese-

tenként különbözik (a magyar folklór déli régiójában is – erről is lehetne külön tanulmányt írni). Ha csak egyetlen ilyen szövegről tudnánk – szinte nem is tehetnénk érvényes megjegyzést hozzá. Még inkább így van ez, ha maga az adattár kihagyásos és hézagos, mint oly igen sokszor a délvidéki magyar folklór esetében. Ha váratlanul fel is bukkan egy-egy adat, csak az igazán jó folklórkutató tudja ezt minősíteni: ez izolált, töredékes, vagy éppen az általános felfogásnak megfelelő-e? Jung akár a *Guntram*-monda, akár a betyárfolklór esetében mesterien dokumentálja: egyetlen adatból is milyen távoli következtetéseket tudunk levonni – ha értjük szakmánkat. Ám azt is mindig érzékelni kell: egy vagy néhány adatnak mikor és hol húzódik az érvényességi határa? Mára Szabadkától délre is virágozik a Rózsa Sándor-folklór. De azt mégsem tudjuk: pontosan mióta, és vajon melyik a „legdélibb” pont, ahol még a betyárvezér vagy egykori cimborái unokáinak tartják magukat a helybeliek? Móricz Zsigmond első Rózsa Sándor-regényének legelső lapján azt írja, a börtönből éppen kiszabadult fiatal hősről már 1836-ban mindenhol dalokat énekelnek a „kétezer éves” szegedi nép körében. Ne higgyünk neki!

Még nehezebb az eset, ha arra kell következtetnünk, valamilyen folklórtény nincs, vagy nem is volt meg egy területen. Ilyen esetben igazán elvétve állíthatjuk: igazolhatóan nem is volt valamely magyar folklórbeli ilyen adat, hivatkozás. Azért még erre is találhatunk példát!

Bécs nyugati peremén, Hadersdorfban ma is látható egy kegytemplom: *Mariabrunn*. Már régi szövegek úgy tudják, az emlékező feliratok meg elmondják, hogy Gizella királyné, akkor már Szent István özvegye, 1042-ben erre utazott vissza Passaubá. Egy helyen megszemjázott, és a közeli kútból merítették vizet, ekkor látták, hogy a forrás mélyén egy Mária-szobor feküdt. Kivették és észrevették, hogy a víz csodásan gyógyító erejű. Gizella kápolnát építtetett, és itt tisztelték a szobrot. A templomban ma a szentély oldalfalán a csodát megörökítő barokk festmények láthatók. Az egyiken katonák visszadobják a szobrot a kútba. Ezt a cselekedetet a kései leírások Mátyás király fekete seregéhez tulajdonítják. Az így említett 1467-es évszámot azonban a történeti adatok miatt inkább a cseh királyfi, Viktorin hadjáratához kapcsolhatjuk. Mátyás király hadai csak évtizeddel később harcoltak (és pusztítottak) e területen. Íme milyen szép, sőt a több mint ezeréves magyar történelemben is illeszthető jámbor történet. Először 1042-ben, majd 1467-ben volt a magyaroknak köze ehhez. Csakhogy éppen a magyar köztudat Mariabrunnt egyáltalán nem tartja számon.

Egy adat is lehet folklóradat, sőt egy adat hiánya is lehet folklóradat. Olyan dialektikus összefüggés ez, amit Jung Károly is csak évtizedek alatt sajátított el.

Végül, mindezek után már megismételhetem a címben feltett kérdést: mit is kutat Jung Károly? Folklórt, összehasonlító folklórt, irodalomtörténetet, művelődéstörténetet. Nem ragaszkodik a Vajdaság adminisztratív kereteihez és a 20–21. századi körülményekhez. Régi források és élő emberektől hallott adatok nála is egymás mellé kerülnek. Együtt gazdag világ ez, amelyben minden szerbiai magyar és minden magyar folklorista évekre szóló olvasmányt, szellemi táplálékot talál. Mint egy színház: olyan az életműve. Van egy tág repertoárja, jó díszlettára – ám ezek mellett és mögött is még sok minden más is elképzelhető. Ő évekig ösztökölt engem ennek vagy annak a feladatnak az elvégzésére. Végül is ezek közül egy s más bekövetkezett, és mi lett belőle? Öreg emberek és vén kutyák módjára morgolódom: használja-e valaki mindezt? Vagy már mostanra elmerült e rakomány, mint Timár Mihály hajóján? Mégis ide írnám egy biztató kéresemet: írjon ő maga mihamar egy jó pár íves áttekintést a vajdasági folklór egészéről úgy, ahogy ő megismerte. Más úgyszem fogja ezt megírni.

(Végül egy személyes megjegyzés! Amikor tizennégy évvel ezelőtt nekem volt „jubileumom”, Jung Károly köszöntött „a szaktársak nevében”. A mostani viszonzás arra sarkall, hogy reméljem, még egy ideig hadd köszönthessük oda-vissza egymást. Insalláh!)

Óvatos megjegyzés

Jung Károly műveinek teljes bibliográfiája nincs kezemben. Mégis remélem, az olvasó kikeresheti, mikor miről beszélek. Ha tanárainak és kortársainak műveit egyenként is felsorolnám, ívek telnének meg. Általában ismert dolgokra is hivatkozom. Ahol mégis szükségét éreztem annak, hogy az olvasó tovább léphessen, adtam némi hivatkozást.

Ha végigolvasom ezt az alkalmi méltatást, észre kell, hogy vegyem, magam is, Jung Károly is, az említettek közül milyen sok témáról írtunk. Többtucatnyi kérdéskörrel esett így szó! Hol külön-külön, hol egymásnak is válaszolva, hol csak úgy... Azokban a publikációkban bővebben tudtuk kifejteni elgondolásainkat. Bibliográfiájuk oldalakra rúgna. Most csak példaként említettem egyes ilyen eseteket – a továbbgondolás céljából.